

**МОДАЛЬНОСТЬ, ОЦІНКА, ЕВІДЕНЦІАЛЬНІСТЬ, ЕМПАТІЯ:
ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ
(на матеріалі епістолярію М. Куліша)**

У статті досліджуються проблеми визначення, взаємовпливу та взаємодії функціонально-прагматичних категорій модальності, оцінки, евіденціальності та емпатії у дискурсі епістолярію М. Куліша. Відзначається, що головними спільними рисами для вищезазначених категорій виступають антропоцентричність та суб'єктивність і що розглядувані категорії взаємодіють та підсилюють одна одну, головним чином, не на рівні висловлювання, а на рівні дискурсу кожного окремого листа. Доводиться, що в листах постає цілісний образ автора, налаштованість та емпатія якого різняться залежно від адресата; а численні модальні значення виражають різні аксіологічні настанови.

Ключові слова: модус, модальність, емпатія, евіденціальність, оцінка, взаємовплив, підсилення.

Невская Ю.В. Модальность, оценка, эвиденциальность, эмпатия: проблема определения (на материале эпистолярия Н. Кулиша). В статье исследуются проблемы определения, взаимовлияния и взаимодействия функционально-прагматических категорий модальности, оценки, эвиденциальности и эмпатии в дискурсе эпистолярия Н. Кулиша. Отмечается, что главными общими чертами для вышеупомянутых категорий выступают антропоцентричность и субъективность, и что рассматриваемые категории взаимодействуют и усиливают друг друга, главным образом, не на уровне высказывания, а на уровне дискурса каждого отдельного письма. Доказывается, что в письмах формируется целостный образ автора, настрой и эмпатия которого различаются в зависимости от адресата; а многочисленные модальные значения выражают разные аксиологические установки.

Ключевые слова: модус, модальность, эмпатия, эвиденциальность, оценка, взаимодействие, усиление.

Nevskaya Yu.V. Modality, Estimation, Evidentiality, Empathy: the Problem of Definition (on the Material of M. Kulish's Letters). The problems of definition, mutual influence and interaction of functional and pragmatic categories of modality, estimation, evidentiality and empathy in M. Kulish's letters have been studied. It is noted that the main common features for the above-mentioned categories are the anthropocentricity and subjectivity, and that the categories under consideration interact and reinforce one another mainly not at the level of the utterance, but at the level of the discourse of every letter. It is proved that a complete image of the author is formed in the letters, whose attitude and empathy vary depending on the addressee; and numerous modal meanings express different axiological values.

Keywords: modus, modality, empathy, evidentiality, estimation, mutual influence, reinforcement.

Питання визначення, взаємодії та взаємозалежності функціонально-прагматичних категорій емпатії, модальності, оцінки та евіденціальності є досить актуальним у сучасній лінгвістиці. Модальність як семантична категорія і як категорія тексту уже давно привертає до себе увагу лінгвістів, її розглядали О. Потебня, В. Виноградов, Н. Шведова, А. Шапіро, Г. Золотова, І. Гальперін, З. Тураєва, О. Бондарко, М. Петров, ін. Оцінка є теж достатньо вивченою

текстовою категорією (Д. Шмельов, А. Уфімцева, В. Телія, В. Шаховський, Й. Стернін, О. Вольф, Т. Космеда, ін.). Евіденціальність як функціональна або комунікативно-прагматична категорія привертала увагу Р. Якобсона, Н. Козінцевої, В. Колодєзнева, Н. Перфильєвої, В. Храковского, ін. Емпатію у лінгвістичному розумінні розглядали В. Шаховський, Н. Арутюнова, Н. Андерсон, Т. Абрамова, А. Кузнецова, Ф. Бацевич, ін. Були спроби визначити взаємодію деяких, або усіх цих категорій, зокрема ієрархічну (Н. Арутюнова, О. Бондарко, В. Шинкарук, Ф. Бацевич, Т. Романова, Б. Корніллі, А. Папафрагу, Н. Маличева та ін.), але відсутні спроби розглянути цю проблему в межах епістолярного стилю, де особистість автора займає центральне місце і завжди є відправним пунктом аналізу. Мета статті – окреслити функціонально-прагматичні категорії емпатії, модальності, оцінки та евіденціальності та встановити їх взаємозв'язок та взаємозалежність на прикладі листування М. Куліша. Дискурс листів М. Куліша особливо багатий на вияви емоцій, включає суб'єктивні судження, стилістично марковану лексику і синтаксис і, таким чином, містить цінний матеріал для аналізу проявів суб'єктивної емпатії, модальності, оцінки та евіденціальності.

Предметом вивчення у цій статті є категоріальні характеристики емпатії, модальності, оцінки та евіденціальності та їх кореляція в мові листів М. Куліша.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких *завдань*:

- уточнити поняття емпатії, модальності, оцінки та евіденціальності як функціонально-прагматичних категорій;
- виявити особливості їх взаємозумовленості та ієрархічної взаємодії, а також кореляції у текстах листів М. Куліша;
- розглянути природу суб'єктивності і модальної рамки висловлення.

Мова, а особливо мовлення як первинний еквівалент та передумова появи мови є наскрізно суб'єктивними. Аналіз наукової літератури засвідчив, що хоч ієрархія категорій тексту ще недостатньо з'ясована, можна припустити, що антропоцентризм мови і мовлення, проголошений у працях І. Бодуена де Куртене, В. Виноградова, Л. Шерби, М. Бахтіна, робить образ автора центральною категорією тексту. Ця концепція розглядає мовлення як комунікативну діяльність, суб'єкт мовлення виступає центральним, організуючим центром цієї діяльності. Саме мовець обирає комунікативну стратегію з метою досягнення успіху комунікації, забезпечує відбір необхідних для цього мовних засобів. Кожен мовець проявляє певну соціальну, мовну та комунікативну компетенції, і саме у їх взаємодії народжується те неповторне, що ми називаємо авторським стилем. Картина світу, що представлена у дискурсі, проходить через свідомість автора, його соціальний досвід та мовну компетенцію. Саме це дозволяє думати про присутність суб'єкта у кожному висловленні, бо мовець, по-перше, самостійно формує структуру висловлення (вживає відповідну лексику та синтаксичні конструкції), а по-друге, вживає просодичні засоби під час акту локації (інтонація, паузи, логічний наголос), тим самим виражаючи суб'єктивний, авторський погляд на висловлюваний факт.

Висловлення, як відомо, має у своєму складі об'єктивну частину – диктум, і суб'єктивну частину, тобто модус. Категорія модальності тісно пов'язана з поняттям модусу, який, однак, є значно ширшою категорією. У цій статті ми, за В. Шинкаруком, будемо розглядати модальність як категорію модусу, яка, подібно до його інших категорій, безпосередньо пов'язана з використанням речення в мовленнєвому акті. Вона прямо залежить від інтенції мовця і має прямий стосунок до прагматичного аспекту речення. Значення, які становлять модус речення, є переважно комунікативно-інтенційними [1: 124]. Модусні категорії, за В. Шинкаруком, формують дві основних групи: кваліфікативні та соціальні. Кваліфікативні категорії модусу виявляють ставлення мовця до подій та інформації про них, визначають його волю та дії. До цієї групи модусних категорій належать модальність, персуазивність, авторизація та оцінність. Соціальні категорії модусу виражають ставлення мовця до співрозмовника [1: 22–23].

Можна стверджувати, що в кожному дискурсі присутній модус, а отже, категорії модальності й емпатії, що формують його антропоцентричність. Зрозуміло, що кожного разу, коли автор сідає писати листа, він уже має попередньо сформовану налаштованість, що згодом «матеріалізується» у дискурсі листа, який є відповідно і актом комунікації. Вважаємо, що саме ця налаштованість зумовлює вибір мовних засобів, у тому числі й засобів суб'єктивної модальності. Таким чином, прагматична категорія емпатії видається нам тим підмур'ям і відправною рушійною силою, яка зумовлює використання експліцитів функціонально-семантичної категорії модальності. Емпатія є складовою категорії оцінки, отже, модальності, тому що модальність – це завжди оцінка, завжди суб'єктивна, завжди з присутністю мовця, навіть коли його нібито немає у висловленні чи тексті. «Я» мовця (його мовну особистість) неможливо усунути, навіть якщо цього слова у тексті немає» [2: 71–76]. Якщо, наприклад, адресант хоче зустрітися з коханою, він сідає писати їй листа з певною налаштованістю, з попередньо сформованими почуттями: любові, суму за коханою, бажання приїхати до неї, і потім у процесі написання відбирає зі свого лексикону відповідні засоби вираження емоцій, оптативності, які є підтипами суб'єктивної модальності. З іншого боку, функціонально-семантична категорія модальності є вираженням певного погляду, який проявляється і через емпатію. Ф. Бацевич з цього приводу зазначає: «Точка зору – поняття ширше: вона містить модальність. Інакше кажучи, модальність – це одне із утілень точки зору» [4: 195]. Модальність та емпатію Ф. Бацевич бачить як «категорії одного рівня абстракції розгортання і втілення точки зору адресанта (мовця, автора), складники 'упаковки' інформації в повідомленнях. Відмінності полягають в аспектах цієї 'упаковки': емпатія та її фокус скеровані на інформаційно-пропозитивний, а модальність – на інформаційно-аксіологічний бік зображуваного» [4: 196]. Емпатія відповідає за 'конфігуративні' аспекти повідомлюваної інформації, а модальність – за оцінку співвідношення з дійсністю (об'єктивна модальність) та ставлення адресанта до повідомлюваного (суб'єктивна модальність). Таким чином, зв'язок цих різноаспектних категорій не є одноплановим.

В. Шинкарук вважає, що оцінка є модальною рамкою, яка охоплює низку обов'язкових елементів (експліцитних та імпліцитних), зокрема таких, як суб'єкт оцінки, об'єкт оцінки, аксіологічний предикат, аспект оцінки, сам оцінний елемент [1: 12]. Якщо дотримуватися класифікації модусів Н. Арутюнові, виявимо, що існують два модуси оцінки (власне оцінки та аксіологічної оцінки) і, в той самий час, декілька модусів на позначення різних груп модальних значень (сумніву, бажання, волевиявлення, необхідності та ін.) [3: 109]. Отже, одне й те саме висловлювання можуть характеризувати різні модуси, а серед експлікаторів модальності є такі, що «пов'язані як з категорією модальності, так і з категорією оцінки, які виражають емоційне ставлення мовця до предметів і явищ об'єктивного світу, до предмета думки, співрозмовника, його мовлення» [5: 24–25].

Таким чином, усі різнорівневі категорії, які ми розглядаємо у цій статті, можуть скластися у ланцюжок взаємопороджувальних, взаємопов'язаних та взаємозумовлених лінгвістичних категорій, що складають один із двох компонентів характеристики висловлення. Вважаємо, що модальність, оцінка, евіденціальність та емпатія є антропоцентричними категоріями, тобто такими, які, по-перше, виникають у людській свідомості, а по-друге, повністю орієнтовані на людину, її сприймання світу довкола себе, у тім числі й інших людей. За спостереженнями М. Петрова, модальність останнім часом «проявляє тенденцію до змикання з категорією суб'єктивності» [6: 101–102], а суб'єктивність є первинною, найзагальнішою спільною рисою, яка притаманна як модальності, так й оцінці, як евіденціальності, так й емпатії.

З огляду на те, що евіденціальність є відправною точкою для емоційності та модальності, вважаємо, услід за Т. Романовою, що евіденціальність, як і емоція, «задає певний кут зору суб'єкта, провокує позитивну чи негативну оцінку» [7: 6]. Але модальність, на відміну від оцінки, виявляє не лише емоційно-емотивно-оцінні характеристики, а ще й має у своїй структурі денотативний / сигніфікативний компонент для розрізнення пропозиційних характеристик семантики експлікантів модальності, як то: можливість, необхідність, оптативність, докір та ін.

Усі згадані вище категорії все ж належать до різних шарів лінгвістичного аналізу, різних підходів до вивчення мови і мовлення. Так, модальність — це загальнолінгвістична категорія; емпатія — категорія психології, комунікації та комунікативної лінгвістики; евіденціальність — категорія комунікативної лінгвістики, прагматики; оцінка ж, за Т. Космедою, — категорія тексту. Однак, слід зауважити, що категорії ці постійно перетинаються: висловлюючи емпатію, ми застосовуємо модальність, щоб її виразити. Тобто оцінка, модальність є проявами емпатії мовця, засобами її вираження.

Щодо евіденціальності, то, за Willett (1988), А. Папафрагу розрізняє три типи інформації за їх граматичним кодуванням: прямий доступ (сенсорне сприйняття), посилання від інших та розмірковування (останні два втілюють непрямий доступ) [8: 256]. Б. Корнілі вважає, що евіденціальність має відношення до сприйняття та епістемологічної основи пропозиції, а епістемічна модальність стосується вірогідності або судження про те, чи пропозиція

правдива. Він доводить, що епістемічна оцінка не обов'язково корелює зі специфічним модусом знання [9: 44]. Таким чином, евіденціальність кодує джерело інформації, а епістемічною модальністю коду є ступінь впевненості мовця у змісті висловлювання. Основна ж різниця в тому, що евіденціальні вказують на наявність причини для висловлювання, але ніяк не інтерпретують висловлювання. Епістемічна ж модальність дає конфіденційну оцінку висловлювання мовця, яка може бути високою, заниженою чи низькою [10: 83].

Розглянемо прояви модальності, оцінки й евіденціальності в особистому листуванні Миколи Куліша. У листах до друга й однодумця І. Дніпровського, до жінки, до О.К. Корнеєвої-Маслової М. Куліш пише широко і відверто. Стиль його листів позначений численними метафорами, інверсіями, парцеляціями, метафоричними епітетами, підсилювальними частками та іншими засобами виразності. Образ автора, який постає з цих листів, — жвавий, веселий, дотепний, працелюбний, розумний, замучений монотонною роботою, добросердний чоловік, вірний друг, який турбується і вболіває, допомагає словом і ділом.

В особистих листах М. Куліша знаходимо багато мовних засобів, які виражають особисте ставлення автора до описуваних подій та повідомлюваної інформації, тобто засобів об'єктивної та суб'єктивної модальності. Об'єктивна модальність нереальності, виражена засобами способу дії (умовного та імператива) зустрічається в листах порівняно нечасто, що можна пояснити, зрозуміло, тим, що Куліш був тісно пов'язаний з адресантами у подіях реального життя, повного повсякденних турбот, які лише деколи залишали йому час, щоб виразити щось жадане, бажане, умовне. І тоді проривалась на поверхню романтична натура Миколи Куліша, задушена жалкими реаліями сучасної йому дійсності: *Ой, коли б мені вільний час був! Писав би й писав би!* (11: 491), *Крім шутки, ти б потерпів, га?* (11: 548), *А добре було б оце тепер удвох з тобою, Жане, погостювати. Пішли б на степ...* (11: 491), *З якою радістю помандрував би й я!* (11: 650), ін.. Зовсім рідко трапляються зразки імператива, головним чином, на завершенні листа, де традиційно адресант закликає не забувати його, писати, не мовчати тощо: *Не мовчи!* (11: 546), *Пиши і пиши!* (11: 664) та ін.

Але ще більше листи насичені засобами суб'єктивної модальності. Найчастіше бачимо у листах лексичні засоби: модальні прислівники, модальні слова, вигук, а також синтаксичні: окличні речення, інверсію, парцеляцію, вставні слова, речення, частки, ін. Так, вагому частку засобів суб'єктивної модальності в особистих листах М. Куліша становлять окличні речення: *Хороша штука — молодість, але, на жаль — неповторна!* (11: 662), *Ну, можна з такими чудаками дружбу мати!; Годі!; Ну й чудаки!; Ну, нехай...* (11: 546). Як свідчать ці приклади, у більшості з них наявні інші — лексичні засоби суб'єктивної модальності. Це, зокрема, частки *ну, ану, нехай, якби ж ото* та ін., вигук *годі!*, які вжиті для посилення модального значення, головним чином, здивування, що передається формою окличного речення. У комбінації з наказовим способом спостерігаємо підсилення імператива: *Ану подумай, Жане, та напиши* (11: 551). Таку ж картину спостерігаємо у більшості

випадків уживання умовного способу та дезидератива, коли речення має додаткову окличну конотацію: *Писав би й писав би!* (11: 491), *З якою радістю помандрував би й я!* (11: 650), ін. Наказовий спосіб також іноді набуває в Куліша окличних інтонацій: *Уяви собі, Жане!!!* (11: 517), що суттєво посилює ступінь емоційності висловлювання.

Модальні прислівники і модальні слова, які Куліш також часто повторює, здебільшого виступають у досить різних «амплуа». Так, модальні слова *мабуть, можливо*, на позначення епістемічної можливості вживаються Кулішем досить часто: *Ну, про перемогу над групою УТОДІКу зб тобї, мабуть, писали* (11: 552). *Мабуть* у наведеному прикладі виражає логічний умовисновок, високу вірогідність, упевненість. Так само у реченні: *Курбас поїхав до Москви і, мабуть, вже не повернеться* (11: 645). Куліш майже повністю впевнений у тому, що повідомляє про Леся Курбаса, і висловлює результат своїх болісних міркувань з цього приводу. *Ви, мабуть, українських газет харківських не читаете...* (11: 644) пише М. Куліш коханій жінці, напевне знаючи, що вона розмовляє російською і майже стовідсотково (бо живе в Одесі) не читає газет українською мовою. Отже, можна стверджувати, що рівень упевненості, що виражається *мабуть*, у цьому разі зростає майже до 100%, і на це впливають передусім екстралінгвальні фактори.

Модальне слово *може* означає менший, зазвичай, ступінь упевненості, а отже, епістемічної можливості: *Може, й третій снівся – голова уже стара, випадає все з неї* (11: 649), але у дискурсі листів М. Куліша іноді набуває семантики більшої впевненості: *Оце, може, приїзд Стефаника сколихне всіх, розвіє дрімки й нудьгу... Ну, готують йому зустріч і т. і. Так-от, може, цей приїзд розбурхає літературне життя* (11: 593). Інколи епістемічна можливість у значенні відходить на другий план, як от: *Може, передасиш мені дещо з твоїх творів. «Червоний шлях» такий дорогий, що в мене немає грошей купити. Пиши* (11: 491). У сполученні з дієсловом у формі майбутнього часу у значенні *може* з'являється м'яка імперативність, яка означає «Будь ласка, передай, якщо зможеш».

Інколи Куліш вживає декілька модальних слів на позначення епістемічної можливості в одному й тому ж реченні, правда, відносячи їх до різних предикатів: *Мабуть, місяць мало, може, ще доведеться місяць висидіти* (11: 648). Таким чином, досить часто трапляються випадки, коли різнорівневі експлікатори модальності (лексичні, синтаксичні, просодичні) використовуються М. Кулішем для підсилення певного модального значення, як от: *Очевидно, не охота тобі виїжджати з Одеси?* (11: 662).

Засоби вираження евіденціальності зустрічаються повсякчасно. Це вставні слова та речення, які здебільшого передають непряму евіденціальність типу «розмірковування» або таку, яка посиляється на чийсь слова невизначеного Кулішем авторства («... (це моя думка)...» (11: 552), «..., мовляв, чоловік у Камінці...» (11: 570), «Лікуватиметься в Одесі, кажуть» (11: 593), ...), а також дієслова на позначення сенсорних відчуттів, які виражають пряму евіденціальність, виражену дієсловами сенсорного та ментального сприйняття («Та гляди ж, Жане, лікуйся...» (11: 549), «Я знаю, що мені одмовлять»

(11 : 570), «Думаю,...» (11: 573), «...тоді видно буде» (11: 648), «Гадаємо, що викрутимось» (11: 648), «Подивимось, що й як далі буде» (11: 593)). Засобів вираження останньої знаходимо у декілька разів більше, ніж першої. Це легко пояснити особливістю жанру, де автор особистих листів має за мету встановити сенсорний контакт для створення ефекту тісного спілкування, яке передбачає емоційний, чуттєвий та ментальний контакт з адресатом. Часто Куліш хоче почути думку друга, тоді маємо апелювання до категорії евіденціальності, до сенсорних відчуттів друга: *Чуєш?, Бачиш?, Бачиш, га?*

М. Куліш вживає, зокрема, модальні слова, словосполучення або частки чи вигуки, що пов'язані як з категорією модальності, так і з категорією оцінки. Такі слова зазвичай характеризують як об'єкт, так і суб'єкт оцінки, тобто як адресата, так і адресанта. У Куліша трапляються такі: *До чого ж вона-мама сіра тепер і облуплена, не мазана...* (11: 665), *Годі!; ... (ганьба! ганьба!) ...* (11: 665) та ін. Але частіше оцінне значення модалізованого вислову набувається завдяки паралельному вживанню модального слова і частки: *Мабуть, місяць мало, може, ще доведеться місяць висидіти* (11: 648).

Отже, найчастіше спостерігається комбіноване вживання різноманітних модусних підтипів (засобів модальності, оцінки, евіденціальності та емпатії), які діють, підсилюючи один одного, наведемо типовий приклад: *Трохи не забув про адресу. Оце б справді був «всадник без голови»!* (11: 640) У цьому випадку умовний спосіб сполучається з окличним інтонуванням, яке досягається за допомогою частки *оце*, що, з урахуванням попереднього контексту, набуває значення прикраси, досади, емоційно вираженого невдоволення, яке, гадаємо, є складником самоіронії адресанта. Але все ж визначальним є те, що всі розглядувані категорії взаємодіють та підсилюють одна одну, головним чином, не на рівні висловлювання, а на рівні дискурсу кожного окремого листа. Це накреслює перспективу розгляду не лише модальності окремого речення, а модальності тексту (дискурсу).

Таким чином, через багатий світ образних засобів, які М. Куліш використовує при написанні листів, можемо спостерігати в інформаційно-прагматичному плані, по-перше, цілісний образ автора, по-друге, його налаштованість та емпатію, які різняться залежно від адресата; а в плані інформаційно-аксіологічному — численні модальні значення, що виражають різні аксіологічні настанови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шинкарук В.Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення: [монографія] / В. Д. Шинкарук. — Чернівці : Рута, 2002. — 272 с.
2. Малычева Н.В. Способы выражения объективной и субъективной модальной оценочности в художественном тексте (на материале ССЦ с сочинительным союзом) / Н.В. Малычева // Разноразличные единицы языка и их речевая реализация : [Межвузовский сборник научных трудов]. — Ростов-на-Дону, 1997. — С. 71-76.
3. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт (Текст) / Н.Д. Арутюнова. — М., 1988. — 341 с.
4. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики: [монографія] / Ф.С. Бацевич. — Львів : ПАІС, 2010. — 336 с.
5. Космеда Т.А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській і російській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 — українська мова, 10.02.02 — російська

мова / Т. А. Космеда. – Харків, 2001. – 36 с. 6. **Петров Н.Е.** О содержании и объеме языковой модальности / Н.Е. Петров. – Новосибирск, 1982. – 160 с. 7. **Романова Т.В.** Модальность. Оценка. Эмоциональность: [монография] / Т.В. Романова. – Нижний Новгород: НГЛУ им. Н.А. Добролюбова, 2008. – 309 с. 8. **Papafragou Anna.** Evidentiality in Language and Cognition [Електронний ресурс] // Anna Papafragou, Peggy Li, Youngon Choi, Chung-hye Han. – С. 252-296. – Режим доступу: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0010027706000692>. 9. **Cornillie Bert.** Evidentiality and Epistemic Modality: On the close relationship between two different categories/ Functions of Language [Електронний ресурс] // Bert Cornillie. – Functions of Language. – February 2009, Vol. 16, Issue 1, p.44. – Режим доступу: <http://connection.ebscohost.com/c/articles/37259738/evidentiality-epistemic-modality-close-relationship-between-two-different-categories>. 10. **De Haan, F.** Evidentiality and Epistemic Modality: SETTING BOUNDARIES [Електронний ресурс] / F. de Haan. – 1999. – Режим доступу: <http://www.u.arizona.edu/~fdehaan/papers/SWJL99.pdf>. 11. **Куліш Микола:** Твори в 2-х томах / М. Куліш. – К.: Дніпро, 1980. – Т. 2. – 878 с.